

NAGYERDEI VILLÁK

Vénkert, Borsos József tér
Nádor utca 2.
Egyetem sugárút 70.
Sestakert utca 4.
Egyetem tér 1. - tanári lakások
Medgyessy sétány – nyári lakok
Nagyerdei körút 52.
Nagyerdei körút 18.
Weszprémi utca 10.
Weszprémi utca 7.
Simonyi út 42.
Simonyi út 40.

VÉNKERT, BORSOS JÓZSEF TÉR – Borsos József saját háza 1912

Borsos József hódmezővásárhelyi református családban született 1875-ben. A műegyetemen Hauszmann, Steindl és Pecz tanítványa volt. Münchenben tanult tovább, s később is gyakran járt külföldön. 1908-ban Debrecenbe költözött. A műszaki osztály élén hosszú évekig irányította a város nagyszabású gyarapodását. Főépítészként a közélet jelentős szereplője volt, a polgármester társa a városfejlesztésben. Építészeti fejlődését olyan házak során kísérhetjük figyelemmel, mint például az országosan elismert Rendőrségi palota. Legnagyobb munkája mégis Debrecen rendezési terve. Az 1928-30-ban rögzített terv tartalmazta Debrecen máig meghatározó városszerkezeti elemeit. Ennek része volt a Köztemető is, ahol elkészült a Ravatalozója, a korszak magyar építészetének kiemelkedő műve. Ennek sikere révén még Szegeden is megbízást kapott.

Borsos nem egyetemes jelentőségű művész, viszont sikeres példája annak, hogy az egyetemes tapasztalatok hogyan szűrődhetnek be egy város életébe egy kellően érzékeny, tehetséges és elkötelezett építész munkája által. Mindezt egy olyan korszakban szemlélhetjük, a 20. század első harmadában, amely világtörténelmi jelentőségű társadalmi és kulturális változásokat hozott. A mai építészeti regionalizmussal szemben ez a korszak a globalizmust még éppen megelőzi. Ezért tanulságos lehet, hogy miképpen született meg egy cívis város hagyományain a jövő városa, a helyi érdekek és értékek mentén. Azóta újabb korszakváltásokat élt át Debrecen, a szelíd szocreál után a szocialista modern építészetet, s napjainkban a globaizmus úthengerét. Innen visszatekintve úgy tűnik, Borsos volt az első és máig az utolsó debreceni építész, akinek lehetősége volt, és meg is alkotta a helyi értékeken fejlődő várost.

Saját házat is felépítette a Vénkertben, a Domokos Lajos utca 13. szám alatt, pár évvel az ideköltözése után. A környék a történelmi belvárost körülvevő csendes kertségek egyike volt. 1912-ben tervezett otthona egy kolozsvári munkáját idézi, de leegyszerűsített formában. A zárt tömegből kidomborodó zárt erkélyt finom jelzésként meghagyta, s erdélyi vonzódását is csak apró tetőidomokkal mutatta ki. Épületelemeit felszabadult rendszertelenségében, a funkcionak megfelelően, de jó homlokzati arányokat alkotva helyezte el. Különös, hogy az az épület, mely élete végéig otthona maradt, a legkevésbé tükrözi építészetének jellegzetes vonásait. Bár az is lehet, hogy ezt kell természetesnek vennünk, ha elképzeljük, hogy nem akart mindennap saját magával szembenézni. A földszintes, külvárosi utcásorban emeletes épülete így is kiemelkedett. Kissé tréfásan csak „vénkerti viskómnak” nevezte a nyilvánvalóan tehetős polgári életet élő építész. Kilenc évig lakott itt. Kiköltöztek, de csak néhány év múlva adta el. A következő tulajdonos nevét sajnos nem ismerjük.

További biztos adatok csak 1973-tól vannak, amikor kisajátították az épületet. 1973 után elkezdődött a lakótelep építése és a HAÉV építésvezetőség részére berendezték irodáinak. 1978-ban, az építkezés befejezését követően törölték a térképről a mellette lévő villával együtt. Azt már félig lebontották, alapja és téglái mai napig a földben vannak, mikor Szabó Magda, Kiss Tamás és Bényei József szót emelt a villa megmaradása és irodalmi múzeumként való hasznosítása mellett. Időközben az épületet elfoglalták a környék garázda elemei, a pincétől a padlásig hatalmas pusztítást végezve. A Déri Múzeum kapta meg az épületet, a kezdeti tervekben Medgyessy Múzeumként, a későbbiekben irodalmi múzeumként szerepelt. Az irodalmi gyűjtemény 1980-ban költözött be az épületbe, 1981. január 9-én nyílt meg a ma már több, mint 30 éves irodalmi kiállítás. A 90-es években kiderült, hogy az épületnek nincs tulajdonosa, ekkor vélhetően a város lett bejegyezve tulajdonosként. Az épület szerepel a Helyi védettség listán. (Soltészné Csorba Ildikó, Irodalmi múzeum)

NÁDOR U. 2. – Jost Ferenc saját háza 1935

1933-tól kezdve a város megfelelő területekkel és előnyös hitelfeltételekkel segítette a magánlakás-építést, s egy szűk értelmiségi réteg, elfogadva az „új építészetet”, modern villákat épített a Nagyerdőn és a Széchenyi-kertben. A budapesti „stílust” másoló építőmesterek mellett Vári Szabó Tibor és Jost Ferenc voltak azok, akik sajátos, egyéni építéssel tudták Debrecenben felhívni magukra a figyelmet. Jost műve a Bolyai és Komlóssy utca sarkán álló családi ház 1935-ből (már lebontották), s a Nádor utca elején álló „Jost-villa”. Ezt az erődszerű, de belül kényelmes lakást rejtő karakteres, nyerstégla homlokzatú épületet saját családja számára tervezte. (részletek: Nyúl Imrétől). Kertjében tárolták évekig a Szent Anna templom málladozó homlokzati szobrai.

A város építészetét ebben az időszakban a teljes nyitottság jellemezte. Megjelent Debrecenben is, már a harmincas évek elején a CIAM csoportjának hatása, elsősorban fővárosi építészek révén. Dávid Károly, Rimanóczy Gyula villáiknál képletekké alakították, elemeire szedték, s egyszerű mértani tömegekből újra összerakták házaikat. Hatásukra a legjobb helyi építészek, Jost Ferenc, Vári Szabó Tibor is létrehozták kockaházaikat, dísztelen homlokzatokkal, tiszta tömegekkel, szabad tömegugrálással.

Jost Ferenc 1935-ben tervezett csapókerti katolikus templomának kereszt formája felkiáltójelként támad nézőjére. Mértani tömegformálásán már a modern építészet, a technika, a tisztaság, a szabadság távoli hatása jelentkeznek. A MÁV vasutas-kolóniája számára készített Nyilas-telepi katolikus templomot is hasonló szellemben tervezte. A homlokzaton minden dimenzióban jelvényként, oromzatként, előtetőként, lépcsőként megjelenő vasúti kerék kompozíciója saját formájából adódó közléseket tartalmaz, nem pedig utalást valami másra. Saját belső törvényszerűségei éltetik, mint a Bauhaus épületeit. Szentélyének rejtett megvilágítása pedig Le Corbusier-t idézi.

EGYETEM SUGÁRÚT 70. - 1934

Érett, szép megoldást mutat 1934-ből Rimanóczy Gyula bérvillája az Egyetem sugárút végén. Egy nagy kubusban helyezte el a két lakást, a DNy-i oldalon a szobák nagy ablakával, a többi oldalon a mellékhelyiségek sávablakaival. A szerkezeti és formai tisztaság érdekében az ovális lépcsőházat külön tömegben állította a ház mellé, így szinte képletszerű épületet alkotott. Elsősorban a Bauhaus esztétikája hatott „modern” építészetünkre, de a Rimanóczy-villa némileg Le Corbusier korai egykubusos házaira emlékeztet, melyek a húszas évek végén készültek. A funkció és forma egységének megfelelő, szigorúan geometrikus szerkesztésű homlokzatok, a részletek, díszítések tagadása, a sávablak, a félkörös lépcsőházak s az általában osztott tömeg jellemezte az új debreceni villákat is.

[RZ1] megjegyzést írt: Jost-villa – Nádor Fűredi sarok

[RZ2] megjegyzést írt: Egyetem sugárút 70 (?) villa

SESTAKERT UTCA 4. - Ary villa 1928

A Bauhaus gyér debreceni térhódítása mellett mint valami stílusparódia jelenik meg az  ri polgárság miniat r angol várkastélya. Nevezzük finomabban inkább st lustanulm nynak. Megsz let s kor már javában készültek a Ravatalozó tervei, ahol a formák, az anyaghasználat már egy tiszta mesterműben  rnek össze.

1928–1929 folyamán tervezte Borsos Ary Lajos számára a Sestakertbe azt a kis villát, mely ma ellentmondásaival együtt is a Nagyerd h z csatlakozó városnegyed egyik legérdekesebb épülete. Külső megjelenésén szinte minden felfedezhető, amely a Ravatalozó tervezőjének jellegzetes formai ismertet jegy . Az emeleti tetőteraszt csavart oszlopocsk kkal alátámasztott boglya vek tartják, toronyszer en kihangsúlyozott lépcsőházon t glad szek sávjai futnak végig, s tömege is a Ravataloz hoz hasonlóan igen mozgalmas. Romantikus megjelenése  gy tűnik, hogy a Klinikatelep Korb Flóris akkoriban tervezett pavilonjainak Erdélyt id z , mérsékelten historizáló hangulatához kötődik. Konkrétan tetten érhető a kapcsolatuk a villa attraktív k m ny n l, hiszen ez a megoldás a klinikán is több helyen megépült. Mindez megerősíti azt a feltételezést, amely már az egyetem előtti tér esetében is felvet dhetett, hogy Borsos a pályája során első mesterével, Korb Fl rissal nemcsak személyes, hanem szellemi kapcsolatban is állhatott.

Meg kell azonban állapitanunk azt is, hogy a villa nem mentes a funkció és forma helyenként felbukkanó ellentmondásaitól. A telek adottságai, tájolása jó:  szaki oldalán húzódik a Sestakert utca,  gy a lakás jól t jolhat  lett volna, a nappali funkciókkal a déli kert felé, északi, utcai bejárattal. A terv a lakást ennek megfelelően szervezte, de furcsa módon az északi oldalra helyezte a tornácot és a tetőteraszt, s a nappalinak nem oldotta meg a kertkapcsolat t. Arra gondolhatunk, hogy mindez az építtető kérésére készült  gy,  m a hall és a vécé azonos homlokzati megjelenése, a kis elliptikus ablak már nemigen tudható be ennek. Összességében is megállapítható, hogy a viszonylag kis lakás talán túlzottan gazdag külső formálást kapott. De éppen ez kellett ahhoz, hogy az a szeretet és otthonosság áradjon belőle, melyet az utcán sétálva is érezhetünk előtte. Ehhez itt is hozzájárul a rácsok, kilincsek, egyéb részletek népi ihletettségű díszítése, mely Borsos korábbi munkáit is jellemezte.

EGYETEM – tanári villák 1929

Az egyetem neobarokk épülete 1932-ben készült el, s ezzel egy 1914-t l tartó, hosszú, majd két évtizedes építési folyamat zárult le. Mégis, ezalatt a hosszú idő alatt az országban egyedülállóan egységes egyetemi Klinikatelep épült historizáló modorban. Jó funkcionális rendszere – pavilonokat összekötő föld alatti alagút – csodálatosan simul az eredeti környezethez, s romantikus, d s fantáziával, gondos r szletk pz ssel megtervezett historizáló épületei vonz ok, emberségesek, barátságosak. S ez egy kórháznál óriási érdem. Borsos azonban nem ok nélkül bírálta német stílusát idegensége miatt.

Ehhez az egyetemhez ill  neobarokk stílusban tervezte Györgyi Dénes a tanári lakásokat 1929-ben. A professzorok házai, melyek kisebbfajta kastélyoknak t nnek, belül jól szervezett, b r mai szemmel nézve kissé terjengős lakásokat rejtenek. A homlokzat m g erősen formalista, s a félkörös épülettömegek egyaránt tartalmazhatnak lépcsőházat, eb dl t, h l  vagy gyerekszoba zárt erkélyét. Stílusa az arisztokrac a rangjára emelte a tudomány képviselőit, mint ahogyan Györgyi másik jelent s műve, a D ri Múzeum is. Ennek m ltos g t növelte a f  p t s Borsos azzal, hogy egy s llyesztett t rrel kiemelte a környezetéből.

A sz zadfordul s új művészetet, a szecessziót az első világháború félresöpörte. A kialakuló újabb irányzatok a logikára, a racionalitásra, az akaratra, a t megess gre hivatkoztak, a szépség és a harmónia utáni vágyat azonban nem el g tett k ki. Ennek Borsos

[RZ3] megjegyzést  rt: tanári villa

is a hatása alá került, de teljesen nem engedte át magát neki. A különféle izmusok a saját maguk formanyelvén igyekeztek ezt az esztétikai hiányt pótolni. Az újra hódító historizáló neostílusok ugyan eleve megfeleltek megrendelőik szépségeszményének, ám igazolniuk kellett korszerűségüket is, ehhez art deco részletek kínáltak megoldást. A debreceni egyetem főépületén (Korb Flóris) vagy a Déri Múzeumnál (Györgyi Dénes) a stílusos neobarokk homlokzat mögött a belső térképzésben és a belsőépítészet egyes elemeiben tetten érhető a szecesszió utánérzése és a korszerű mérnöki szerkezet egyaránt. Borsos viszont támadta az ódivatú német stílust, ő soha nem fordult visszafelé, sőt vallotta, hogy a stílusilleszkedés is kerülendő, indokolatlan, például, amikor az Egyetemi templomot a főépülethez akarták hasonítani. Györgyi Dénessel azonban jó kapcsolatot ápolt, kölcsönös tiszteletben éltek. Györgyi elragadtatással méltatta az országos lapokban Borsos Ravatalozóját, és Borsos is segíteni igyekezett volna Györgyi új Városháza tervének megvalósulását, amelyre egy 1931-es tervpályázat megnyerésével kapott megbízást. A történeti és a modern szemlélet összeütközése jelentkezik már ekkor Györgyi tervén, amely a gazdasági nehézségek miatt nem valósult meg. Fennálló munkája viszont a Münnich Aladárral közös posta 1929-ből, amely a Déri tér déli lezárásaként épült. Erről az épületről már-már teljesen lekopott a historizáló modorosság, de a kosárirves „posta átjáró” mégis a belváros egyik lehangulatósabb eleme a Déri Múzeum látványával.

MEDGYESSY SÉTÁNY – nyári lakok 19. sz. vége

Ha Debrecen településszerkezetét történelmi távlatban vázolni akarjuk, azt mondhatjuk, hogy központja a történelmi belváros, ezt keletről, délről és nyugatról körülölelik a hatalmas kertségek (például a Vénkert, Borsos saját házával), északról pedig a Nagyerdő határolja. Az erdő és a belváros közötti terület nyaraló negyedként épült be. Mára a kertségek jó része lakóteleppé alakult át, a Simonyi úti nyaralótelepen pedig elhatalmasodtak a társasházak.

Debrecen a 18. század végére kinőtte azt a határát, amit ma történelmi belvárosként emlegetünk. Ekkor már a városlakók kedvelt sétálóhelye volt a Nagyerdő körülkerített övezete, amint azt Csokonai (1773-1805) életéből is ismerhetjük. A várost már teljesen körülzárta egy összefüggő, szőlőkből, gyümölcsöskertekből és hatalmas temetőkből álló zöldövezet. Ennek volt része az 1812-ben felosztott Sestakert, amely azonban gondosan szabadon hagyta a Nagyerdőbe vezető út két oldalát. A város határozott szándéka volt, hogy sétánynak hagyja meg az erdőbe vezető irányt, ezért az 1815-ben kijelölt út (a mai Simonyi út) mentén nem engedett taksás telkeket kiosztani, csak kerteket, hogy kellemes zöldövezet vezessen az erdőbe. Az erdő déli szegélyét már ekkor is szórakozó területnek használták. Legnevezetesebb élvezője báró Simonyi József ezredes volt, aki a sétány kellemesebbé tétele érdekében 1820–22 között fasorral szegélyezte. Az út róla kapta a nevét. Az 1830-as években már – meglehetősen drágán – nyaralótelkeknek vásárolják meg a sétány melletti kerteket a város jómódú polgárai. A 19. század folyamán a „Simonyi gát” és környéke egyre jobban kiépült: a sétány mentén tágas kertek közepén elhelyezett kúriaszerű villákkal, két végén a szórakozást, oktatást, kikapcsolódást biztosító épületekkel. A város – és a nyaralók lakói – azonban mindig gondosan ügyeltek arra, hogy megmaradjon a díszkertek között haladó, fasorokkal szegélyezett sétány zöldövezeti jellege, ahol népiünnepélyeket, felvonulásokat is rendeztek. Éppen ezért a villák a hosszú telkek közepére épültek, hogy nagy, látványos előkertjük legyen, s emellett kellő távolságban, a fák, bokrok mögé bújhassanak a járókelők előtt.

A Vigadó Étterem 1826-ban Povolny Ferenc tervei alapján épült. A klasszicista stílusú épület eredetileg fürdőházként működött. A parkerdőben tovább bővült a fürdő, miután a harmincas évek elején kiváló minőségű gyógyvízre leltek a városban.

A város 1882-es szabályozási térképén a Nagyerdei körút mentén a Pálmával szemben – a mostani Parkerdőben - egy villasort jelöltek, amely befordult észak felé, a mostani Medgyessy sétányra három épülettel. A negyedik, a Krúdy már állt 1830 óta, mint városi erdőéri lakás. Ez ma átépítve látható. A villasorból csak a sétányon készült el három példány. Ezeket magánbefektetők építették, de városi tulajdonba kerültek. Egy-egy villa több nyári lakot tartalmazott. Egyet a befektető maga használt, a többit a város adta ki bérbe, márciustól októberig terjedő időszakokra. Fűtésük nem volt, s főleg a debreceni lakosság használta nyaralónak. A szemben álló Leveles csárda is üdülőházként üzemelt korábban „kerek ház” néven. Építési idejük az 1880-as évekre tehető, s vélhetően a milleniumi készülődés keretében igyekezett Debrecen is megmutatni magát ezekkel az épületekkel.

NAGYERDEI KÖRÚT 52. - 1934

Berger József 1934-ben építette a szigorúan funkcionalista lakóházát a Nagyerdei körút 52. számú telekre, majd 1935-ben a Dóczy utca 2. számú bérvillát, melyen már a hatásos félhenger lépcsőházat is hozzáadta a szögletes **tömegjátékhoz**.

[RZ4] megjegyzést írt: Nagyerdei krt 52. Dóczy 2. (lebontva?)

NAGYERDEI KÖRÚT 18. - 1935

Dávid Károly budapesti építész tervezte a harmincas évek derekán a Nagyerdei körút 18. számú villát. Dávid 1932-ben kilenc hónapot töltött el Le Corbusier párizsi irodájában, ahol a Svájci Pavilon terveivel foglalkozott. Magyarországra való visszaérése után azonnal felvette a kapcsolatot a modern építészeti hazai képviselőivel, és belépett a CIAM-ba, a Modern Építészeti Nemzetközi Szervezetébe, melynek egyik vezéralakja éppen Le Corbusier volt. A XI. kerület Somlói út 76. alá tervezett saját lakóháza a legismertebb modern épületté vált, amelyen világosan tükröződik Le Corbusier hatása. A ház a második világháborúban elpusztult, rajzai csak az egykori publikációkból – Tér és Forma – ismertek. Ennek az 1933-as budapesti, Somlói úti házának jellegzetes elemeit logikusan, tisztán, racionálisan alkalmazta debreceni villájánál is. Az egyszerű mértani testekkel dolgozó kubista stílus jól megfelelt a modern építészeti elveinek: a szobák szögletesek, a lépcsőház hengeres formájú, amely a lépcsőforduló kanyarulatát jeleníti meg. Funkció és forma összhangban van, bár ilyen egyszerű eszközökkel ez nem jelentett nehéz feladatot. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a polgári villaépítésben megjelenő modernizmus már inkább az újdonság divatját kereste, s éppen nem a Bauhaus eredeti szociális szándékainak megvalósulásaként. A villa felújítása igyekezett tiszteletben tartani az eredeti építészeti szándékot, de műkereskedő tulajdonosainak túl szűz volt ez az egyszerűség, ezért igyekeztek a maguk kedvére hangulatosabbá tenni otthonukat.

Dávid Károly legfontosabb megvalósult terve a Ferihegyi repülőtér felvételi épülete (ma: Ferihegy I. terminál), amelynek kivitelezése 1948-ban fejeződött be, valamint az 1950-es években a korszak egyik legnagyobb épülete, a Népstadion. Munkásságát Kossuth-díjjal ismerték el.

WESZPRÉMI UTCA 10. – Vári Szabó Tibor saját háza 1933

A nagyerdei fürdő bővítését Vári Szabó Tibor tervezte, aki a Borsos vezette műszaki ügyosztály legfontosabb építésze volt. A városi támogatásnak és a modern építészeti térhódításának hatására az elsők közt építette fel saját házát a Weszprémi utcában. Az 1933-ban emelt földszintes, kétszobás ház egyszerű, lapos tömegével, tetőteraszával, nyers téglafalával, mély ablakaival, teraszával jól kapcsolódik a kerthez. Valószínűleg a szemközti villát is ő tervezte ugyanebben az évben.

WESZPRÉMI UTCA 7. – 1933 (?)

Az olcsó, racionális építéshez a tervező a megfelelő formát is megtalálta, ahogy az a fürdő épületein is feltűnt. A közkedvelt sarokablak könnyedé teszi, a nagy hálós üveg és a lebegő födémlemezek használata pedig már megjelent saját házában, s az egyetemi villamosmegálló kis épületén is.

A geometrikus tömegformálás, a hálós osztású nagy üvegfelületek használata egyértelműen azonosítja a stílust a Bauhaus 1926-os dessau-i épületével, melyet maga Gropius tervezett. A háromszobás lakás egyszerű alaprajzi elrendezésű: az utca felől induló hosszú, középső közlekedőre kétoldalt csatlakozó szobák, fürdők, wc, s a tengely a sor végén álló konyhába fut. Itt egy hátsó kijárat a kertbe vezet. A tömegképzés, a tágas telken szabadon álló épület alaprajzát követi. Az egyszerű téglatestekből alkotott tömegkompozíciót a tetőterasz, és a hozzá vezető kis emeleti szint teszi mozgalmassá.

Alaprajzából teljesen hiányzik az alá-fölé rendeltség, amely a történeti építészetben, s a magyar parasztházakban is fontos szervező erő. Itt a mellérendelés, a helyiségek egyszerű sorolása a jellemző. Ennek kellemetlen következménye, hogy a főbejárat éppen a padláslépcsőnek vezet, majd utána a sor végén álló konyhának, miközben a nappaliba egy oldalajtón lehet benyitni. Ebben talán éppen a Bauhaus szociális szándékai, a társadalmi egyenlőtlenségek elleni fellépése nyilvánul meg áttételesen. Szocialista építészetünk éppen ezt sokszorosította a lakótelepeken. A közép nélküli lakás - egyesek szerint tudatos politikai szándékkal – nem adott alkalmat a családi együttlétre, ezzel az egyénekre szétszabdalt tömeg otthonává téve városainkat. Ezt a hibás szemléletet fedte fel a magyar szerves építészet Csete György és Makovecz Imre vezetésével, s kezdte el a lakóelőteres lakások tervezését, amely futótűzként terjed el, rátalálva az emberek valóságos vágyaira. Ezekben a lakás központja egy olyan tágas tér, amelyhez szorosan kapcsolódik a konyha és az étkező, a családi tűzhely mai megfelelője. A Weszprémi utcai villa ezt nem tudja. Meglehet, a városi polgári létforma ekkor még cselédekkel készíttette el az ételt, s a konyha ezért csak mellékhelyiségnek számított, akkor is hibás tervezés eredményének kell tekintenünk a nappali súlytalan szerepét.

Ma is figyelemre méltó érdeméért kell viszont megemlíteni az épület külső téri tagoltságát, vagyis azt, hogy gazdagon alkalmazza a fedett teraszokat. Ezek a félkülső terek, az árnyas tornácok emlékei, rendkívül hasznosak, ugyanakkor könnyed szerkezetükkel, árnyékhatásukkal kellemesen oldják a szögletes tömegképzést. Szerencsés módon ezek a teraszok éppen a ház északi oldalán állnak, a lakószobák előtt. Így a mai megváltozott éghajlatnak megfelelően hatásosan védekeznek a nyári hőség ellen. Eredendően viszont talán éppen a polgári magamutogatás, vagy a falusias kispadra üldögélés szokása lehetett a szándék, hiszen ezek éppen az utca, a nyilvánosság felé fordultak. A sarokra néző teraszt később be is üvegezték, talán túl sok volt mégis a nyitottság. Ez tehát nem eredeti, de teljesen stíluskövető, s a ház leghatásosabb elemévé vált. A bejárat terasz mellvédjén egy érdekes részletmegoldás teszi pikánssá a Bauhaus szigorúságát: a virágvályúk oldalát fűrészfogas sorminta díszíti. Mintha mégis túlzás lett volna ez a fajta „tisztaság”. Megérintette az „art deco” egy kis visszafogott, geometrikus mintával.

A Bauhaus formai, szerkezet-tani felfogása a 2. világháború után elurulta az építészetet, ám az eredetileg „modern” jelzővel illetett korszakban, a húszas-harmincas években csak elvétve jelent meg. Debrecenben is gyorsan fel lehet sorolni alkotásait. Éppen ezért fontos a fennmaradt néhány példa. Építészeti felfogása manapság nem mond újat, hiszen a 2. világháború utáni modern építészet nagyrészt ennek a folytatása.

DEBRECEN, SIMONYI ÚT 40. – Dr. Szentpéteri Kun Béla villája 1912

Borsos József ismerte fel azt a lehetőséget, hogy a Nagyerdőt a várossal egy zöldtengellyel össze lehet kötni, egészen a Nagyállomásig. A Simonyi út mögötti területeken további utcákat nyitott, bővítve a villanegyedet. 1961-től kezdve, a következő rendezési tervnek köszönhetően, társasházak építését is engedélyezték. Ezeket általában a régi villák előkertjében emelték, 3-4 szint magassággal, így ezek eltakarják a helyenként még most is álló régi nyaralót. Borsos villája szerencsés kivétel.

A Simonyi úton, a Nagyerdő tövében a nemzetközi historizmus kis kastélyai után a 40. számú házat dr. Szentpéteri Kun Béla jogászprofesszor számára tervezte Borsos József 1912-ben. Az emeletes villában a földszint a nappali funkciókat látta el, a felső – részben tetőtéri szint – a lakás személyes övezete volt. Méretei tükrözték egy közéleti ember igényeit, lehetővé tették otthoni munkáját s egyben a családi élet zavartalanságát is. Földszinti nappali terei alkalmasak voltak arra, hogy a család irodalom-tanár tagja rendszeres heti teák alkalmával egészítse ki az iskolai oktatást baráti beszélgetések formájában kedves tanítványaival. Borsos ezt a házat már gazdagabban alakítja ki, mint a korábbi villáit. A betonépítészet itt is feltűnik, de az alaprajz tagoltsága, a tetők erdélyi hatású metszései, az eresz fagerendáinak faragása, a mértéktartó, mértanias növényi díszítés kellemes összhangban egyesül az egyszerű falfelületekkel, s Borsos további fejlődésének irányát sejteti.

Az épület a későbbi átalakítások során szerencsére csak kevés helyen, a bejáratánál, az előlépcsőnél és az oldalsó lépcsőnél szenvedett változásokat. Különleges az öntöttvas kerítése, mert azonos mintázatú azzal, amelyik eredetileg a Csokonai Színház előtt állott.

[RZ5] megjegyzést írt: rendezési terv/Pálfy térkép 1929 (részlet kell belőle, a Nagytemplomtól az Egyetemig, vékony, magas csík a Simonyi úttal, Egyetemmel)

[RZ6] megjegyzést írt: Simonyi 40/DSC_0012, DSC_0006, DSC_0009, IMG9603

SIMONYI ÚT 42. – Dr. Fényes Jenő villája 1929

1929-ben tervezte Sajó István Fényes Jenő büntetőjogász számára. Térey János fogalmazása szerint: „Maga a minőségi, dekadens elegancia”. Sajót az art deco egyetlen debreceni képviselője. Néhány megvalósult villája a Simonyi úton és lakóháza a Hatvan utcán és a Vásáry István utcában különleges színfoltja a századelő helyi építészetének. Maga az art deco, mint stílus kategória is új fogalom. Ezt a rövid életű irányzatot sokáig szinte észre sem vették a historizmus után felszabaduló művészeti mozgalmak forgatagában. Nehezen lehetett elkülöníteni, hiszen modern volt, mégis díszes, korszerű, mégis emlékeket idézett sajátos formahasználatával. Csak a legutóbbi évtizedek tudták leírni jellegzetességeit. Nagyon találó az író tömör megfogalmazása. Érdekes és friss a formavilága, mégis – Sajó esetében – mintha ősi kultúrák nyomain járna. Semmiképpen sem érezzük debreceninek, s nem tartozik a magyar szellem feltámasztói közé sem. A tehetős városi polgárság építésze volt, amely éhes volt az újdonságokra. Sajó ezt megelőzően 1924-től 1928-ig Amerikában dolgozott, s onnan hozta magával az art deco formaképzését.

Az art deco a huszas évektől kibontakozó művészeti irányzat volt, amelynek jelentőségét jóval később ismerték fel, és önálló stílusirányzatként is csak az utóbbi években terjedt el a köztudatban. (Köznyelvi használata sokszor felületes, mint ahogy a szocreál kifejezés is.) Az 1925-ös párizsi világkiállításon tűnt fel újdonságával. A Tutankamon fáraó sírjának feltárásából megismert ősi egyiptomi képek, díszítések, hajviselet hirtelen divattá váltak. Társult hozzá az ipari nagyváros idealizálása, a női egyenjogúság igénye és kifejezése, a luxus gátlástalan tökéletessége. Legismertebb képviselője Tamara de Lempicka festőnő volt, képeivel és életstílusával egyaránt. Nálunk hozzá hasonló személyiséget a Csengett mylord? filmsorozat Sissy-jében ismerhettünk meg, de a Poirot-sorozat rendkívül igényes környezeti ábrázolása is sokat megmutat a stílus hőskorából.

Sajó Amerikából való hazatérése után tapasztalataival segítette a stadion tervezését Borsos és az általa vezetett műszaki ügyosztály munkatársaként. Ebben a csapatmunkában a tribünépület leginkább az ő nevéhez volt köthető.

A háború után már a modern stílusban alkotta meg az SZTK épületét (Králik Lászlóval közösen), majd 1958-ban Kálmán Ernővel a Petőfi téri szalagházat. Neki köszönhetjük a Nagyállomás három hiperbolikus paraboloid kupoláját is.

Debrecen, 2017. szeptember 16.

Rácz Zoltán
építész
www.raczzoltan.hu